

УДК 02:001

Олена Воскобойнікова-Гузєва,

директор Інституту бібліотекознавства НБУВ, канд. іст. наук, старш. наук. співроб.

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто проблемні питання визначення змісту та розвитку сучасної бібліотечно-інформаційної діяльності. Технологічне, наукове та кадрове забезпечення основних напрямів бібліотечно-інформаційної діяльності (БІД) висвітлено на прикладі досліджень, що здійснювалися Інститутом бібліотекознавства НБУВ у 2000–2010 роках.

Ключові слова: Бібліотечна справа, бібліотечно-інформаційна діяльність, бібліотекознавчі дослідження.

Зміст поняття, різновиди бібліотечно-інформаційної діяльності (БІД), наукове забезпечення БІД – системний трикутник, у межах якого знаходиться переважна більшість проблематики сучасного бібліотекознавства. Традиційний підхід до розгляду бібліотечної справи як галузі соціогуманітарної діяльності з задоволення інформаційних, культурних та освітніх потреб населення шляхом створення та розвитку бібліотек і бібліотечних мереж потребує переосмислення.

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» в останній редакції визначає бібліотечну справу як галузь інформаційної, культурної та освітньої діяльності суспільства, спрямованої на створення і розвиток мережі бібліотек, формування, опрацювання, упорядкування та зберігання бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотеки, підготовку та підвищення кваліфікації фахівців у галузі бібліотечної справи, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотечної діяльності. У Законі України «Про інформацію» закріплене визначення інформаційної діяльності як сукупності дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. З цієї метою органи державної влади та органи місцевого і регіонального самоврядування

створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних (отже і бібліотечні системи, мережі, бази даних слугують цій меті). Основними видами інформаційної діяльності є одержання (набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації), використання (задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави), поширення (розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації) та зберігання інформації (забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв) (методами і у формах, що притаманні саме бібліотекам).

Сподіваємось, що розробка державного стандарту України «Інформація і документація. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять», яка на сьогодні ще триває, дасть чітке визначення БІД, хоча попередній проект тексту стандарту містить окремі поняття – бібліотечної діяльності та інформаційної діяльності, хоча окремі розділи стандарту присвячено бібліотеці як інформаційній системі та інформаційним технологіям в бібліотечній діяльності.

Існує значна кількість наукових публікацій, дисертаційних робіт з окремих видів і аспектів бібліотечної діяльності (яка останніми роками визначається як бібліотечно-інформаційна), проте дослідження її як цілісного явища поки що відсутні. Також відкритим і майже дискусійним є питання про те, які види діяльності сучасної бібліотеки відносяться саме до БІД, як вони мають розвиватись, яким чином оцінювати якість БІД та ін. Формат наукової статті дозволить лише окреслити проблему, проте залучення до її обговорення фахової спільноти вважаємо необхідним.

Власні дослідження функціонального розвитку сучасної бібліотеки ще раз підтвердили висновок про поліфункціональність бібліотечно-інформаційних комплексів. Еволюція бібліотек як триєдиного – бібліотечно-бібліографічного, науково-інформаційного та культурно-просвітницького, освітнього комплексу, практично виробляє новий тип бібліотеки. Як вже зазначалось у попередніх дослідженнях і публікаціях найвпливовішим типом серед бібліотек на початку ХХІ ст. є комплексні науково-освітньо-інформаційні центри, які одночасно виконують цілий спектр різноманітних функцій (як базових, так і факультативних) [1]. Сучасна бібліотека орієнтована у своїй діяльності на розвиток інтеграційної функції, що забезпечує формування ресурсів, які охоплювали б усі галузі знання, продукує технологію, що базується на найновіших досягненнях у галузі обробки, передавання та збереження даних, і забезпечує органічне

включення бібліотечно-інформаційного комплексу у світовий віртуальний інформаційний простір.

Такі бібліотеки поступово трансформуються в установи, в яких саме «бібліотечно-інформаційна» частина (а отже і їхня бібліотечно-інформаційна діяльність) є лише базовою, а факультативні частини або структури (прогнозно-аналітичні, виставкові та навчальні центри, музеї, архіви, книгарні, театри тощо) додають особливого змісту їхній діяльності у цілому. Таким чином, поняття БІД не охоплює усіх видів діяльності бібліотеки.

За цілим рядом ознак можна виокремити різні види БІД. За характером задоволення потреб користувачів відрізняють науково-інформаційну, дозвілєву, освітню, просвітницьку БД та ін. За ступеням затребуваності нормативного та творчого елементів можна визначити діяльність практичну, методичну та теоретичну. За ознакою результату (кінцевого продукту) у межах виробничої діяльності виокремлюємо формування бібліотечно-інформаційного ресурсу, формування довідково-пошукового апарату до нього та обслуговування користувачів. Кожен вид БІД має свої процесуальні характеристики, власну технологію, методику й організаційну структуру, та потребує подальшого вивчення. Як засвідчує практика бібліотекознавчих досліджень, на кожному з етапів розвитку бібліотечного комплексу визначається та вирішується конкретна проблема – технологічного, організаційного, інноваційного розвитку, управління формуванням та використанням ресурсів тощо. І саме у межах вирішення цих проблем відбувається розкриття змісту та збагачення БІД.

У напрямі наукового забезпечення розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності в Україні працюють багато установ і дослідників. Провідні бібліотеки держави виконують програмні та комплексні дослідження, ведуть активний пошук найоптимальніших моделей організаційного, структурного і технологічного розвитку бібліотек різних типів. Як зазначається у монографічному дослідженні Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенко «ще у 90-х роках ХХ ст. науково-дослідна проблематика набула докорінних змін відповідно до нових тенденцій в діяльності бібліотек та їх соціальних функцій. Відкриваються наукові теми, покликані вирішувати нагальні проблеми взаємодії бібліотек з основними напрямками соціальної політики держави, розвитку науки і культури України, питань трансформації бібліотек у сучасні документально-інформаційні центри, які акумулюють, зберігають та активно використовують знання, накопичені людством, впливають на формування духовної культури, забезпечують пріоритетні напрями розвитку науки, економіки, державотворчих процесів,

досліджують науково-інформаційну діяльність наукових бібліотек у відкритому суспільстві, розкривають документно-інформаційні ресурси та засоби їх використання» [2, с. 467].

Наукова школа Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) має вагомий, понад дев'яносторічний досвід здійснення досліджень у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства. З початку 90-х років ХХ ст. у зв'язку з організацією у структурі НБУВ ряду науково-дослідних інститутів (бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень) та центрів і служб науково-дослідна діяльність НБУВ здійснюється в межах чотирьох наукових напрямів, визначених НАН України – «Формування і використання науково-інформаційних ресурсів. Інформатизація бібліотек», «Створення національної бібліографії. Українська біографістика», «Нові технології збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів», «Вивчення, збереження та видання української історико-культурної спадщини».

Бібліотекознавчі дослідження, спрямовані на організаційну, технологічну та управлінську модернізацію усіх напрямів діяльності наукових бібліотек в умовах інформатизації займають вагоме місце у науково-дослідній роботі НБУВ, оскільки технологічні, методичні та організаційні проблеми входження бібліотек як рівноправних науково-інформаційних партнерів у суспільство, що стрімко розвивається, потребують концентрації фахових зусиль саме у конкретно-практичному напрямі.

Сьогодні на ціку вивчення особливостей впровадження у бібліотечну практику нових інформаційних технологій – проблематика електронних та віртуальних бібліотек. Перспективи розвитку бібліотечної справи у ХХІ ст. представлено в концепціях бібліотеки як комплексного науково-інформаційного центру (О. С. Онищенко, В. М. Горovий), бібліотеки суспільства знань (Л. Й. Костенко), моделі економічного розвитку сучасної бібліотеки (Л. Г. Петрова). В Україні сьогодні успішно реалізуються дві базові концепції розвитку сучасної бібліотеки – модель загальнодоступного (публічного) інформаційно-освітнього центру та модель універсального/галузевого науково-інформаційного комплексу.

Розвитку моделі універсального науково-інформаційного комплексу присвячено наукові дослідження Інституту бібліотекознавства НБУВ і відомчі науково-дослідні роботи (НДР), які реалізуються з 2000 р, зокрема, НДР «Технологія і організація формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки» (2000–2004). Результати дослідження представлено у більш ніж 140 наукових публікаціях, підготовлених

співробітниками НБУВ – учасниками НДР, ряді науково-інформаційних видань, монографії «Наукові видання у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (О. Воскобойнікова-Гузєва, К., 2004), довіднику «Наукові бібліотеки України» (укладачі: А. А. Свобода, Н. Б. Захарова та ін.), п'яти щорічних випусках інформаційно-аналітичних оглядів «Робота бібліотек науково-дослідних установ НАН України в ... році» (колектив авторів, з 1994 р.).

Фахівцями Інституту бібліотекознавства була комплексно розроблена система формування та використання документно-інформаційних ресурсів на різних видах носіїв інформації, яка пройшла апробацію у структурних підрозділах НБУВ. Варто відзначити, що розробкою системи формування, обробки та використання онлайн-науково-інформаційних ресурсів у НБУВ займається Центр бібліотечно-інформаційних ресурсів, фахівцями якого також виконувався цілий ряд НДР («Формування та використання ресурсів електронної бібліотеки» (2002–2004), «Формування ресурсів науково-інформаційного порталу України» (2005–2007)).

Новим етапом у розвитку напрямку стало дослідження «Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки» (2005–2007), яке виконувалося фахівцями Інституту бібліотекознавства та новоствореного у 2006 р. Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів. Окрім науково-прикладних результатів дане дослідження дало теоретичне підґрунтя для виявлення тенденцій та особливостей розвитку бібліотеки як науково-інформаційного комплексу [2]. Внеском загальнодержавного значення слід вважати підготовку науково-методичного посібника з забезпечення технології машиночитаної каталогізації у бібліотеках, органах НТІ, центрах державної бібліографії та інших бібліографічних установах України (Антоненко І., Баркова О. Каталогізація електронних ресурсів. – К.: НБУВ, 2007), основними складовими якого є уніфікація термінології, розробка типології електронних ресурсів, моделі каталогізаційного запису та методики каталогізації, що базуються на цілому спектрі міжнародних стандартів і протоколів.

Основні результати з даної НДР представлено у двадцятому випуску збірника наукових статей «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». У 18 статтях випуску вміщено підсумки багатогранної дослідницької діяльності науковців НБУВ з поглибленого аналізу складників системи інноваційної діяльності наукової бібліотеки. До кола висвітлених увійшли як питання загальнотеоретичного рівня

(інноваційна діяльність у теоретико-методологічних і дослідних розробках сучасного бібліотекознавства; відбиття інноваційних процесів у бібліотечній термінології; методологія бібліотечної статистики; науково-методичне забезпечення діяльності бібліотек НДУ НАН України), так і науково-практичного характеру, де особливого акценту набули розробки стосовно електронних інформаційних ресурсів (формування ресурсів на різних носіях інформації; технології і тенденції використання бібліотечно-інформаційних ресурсів, інтернет та інтранет середовища в обслуговуванні користувачів; дослідження пріоритетів користувачів електронних науково-інформаційних ресурсів; комп'ютерна каталогізація електронних ресурсів; розвиток форматів представлення класифікаційних даних; інформаційно-пошукові мови у веб-орієнтованих системах та інші).

У ході НДР було розроблено інструктивно-методичну документацію, спрямовану на забезпечення інноваційного розвитку бібліотек науково-дослідних установ НАН України, їхню трансформацію у науково-інформаційні підрозділи, а саме: «Положення про Інформаційно-бібліотечну раду науково-дослідної установи Національної академії наук України», «Положення про бібліотечно-інформаційну систему Національної академії наук України», «Положення про бібліотеку науково-дослідної установи Національної академії наук України», «Типові правила користування бібліотекою науково-дослідної установи Національної академії наук України», «Інструкцію з проведення перевірки фонду бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України» та ін. Ці документи, затверджені Інформаційно-бібліотечною радою НАН України, було включено до четвертого випуску збірника «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи НАН України» (К., 2006). З метою навчання керівників бібліотек НДУ методикам інноваційної діяльності, інформування про теоретичні і практичні інноваційні розробки регулярно проводяться семінари, круглі столи, стажування. Детальний аналіз всіх напрямів бібліотечно-бібліографічної, інформаційної та наукової діяльності бібліотек мережі НДУ НАН України, їх матеріально-технічного та кадрового забезпечення щорічно висвітлювався на сторінках традиційного інформаційно-аналітичного огляду «Робота бібліотек науково-дослідних установ НАН України в ... році» (колектив авторів).

Важливим елементом проведення наукових досліджень є оприлюднення їх результатів шляхом проведення відповідних наукових заходів, захисту дисертаційних робіт і наукових публікацій. Результати даного дослідження не стали виключенням із загальних правил науково-дослідної діяльності. У рамках міжнародної наукової конференції

«Інтелектуальні інформаційні технології у бібліотечній справі» (Київ, 2005) було проведено спеціальну секцію «Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки», під час роботи якої представниками провідних бібліотек України, Росії, Білорусі розглядався комплекс питань, пов'язаних із головною роллю інформаційних технологій у реалізації політики інноваційної діяльності наукових бібліотек, необхідністю практичного обміну досвідом з даного питання, обґрунтуванням перспектив технологічного розвитку бібліотек України, науково-дослідного, методичного та інформаційного забезпечення цього напрямку діяльності. У ряді виступів науковців-виконавців НДР було представлено перші результати та окреслено перспективи виконання теми. Науково-практичний доробок першого етапу НДР (2005–2006) був широко представлений у ході роботи секції «Бібліотечно-інформаційні ресурси країни: формування та забезпечення доступу», теоретико-методологічні питання розглядалися на семінарі «Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень» на міжнародній науковій конференції «Бібліотеки у формуванні національного науково-інформаційного простору» (Київ, 2006). Продовження обговорення вищевказаних проблем та підведення підсумків дослідження відбувалось під час роботи міжнародної наукової конференції «Інтранет/Екстранет-ресурси в наукових бібліотеках» на секції «Бібліотечно-інформаційне обслуговування в умовах розвитку електронного середовища» (Київ, 2007).

У ході виконання НДР захищено п'ять дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 2005 р. – Т. М. Коваль «Еволюція структури читацького складу наукової бібліотеки (у 90-х роках ХХ ст.)» та О. Г. Яковенко «Організаційно-технологічні аспекти використання інформаційних ресурсів у наукових бібліотеках (1918–2004 рр.)»; 2006 р. – Г. І. Солоіденко «Розвиток бібліотечної термінології в Україні у другій половині ХХ ст.» та Т. Л. Кулаковської «Бібліотечно-інформаційна система НАН України (1918 – початок ХХІ ст.)»; 2007 р. – О. М. Василенко «Бібліотечна статистика в Україні (1992–2005 рр.)». Виконавцями НДР підготовлено та видано 14 самостійних видань (збірників наукових статей, інформаційно-аналітичних збірників, посібників, покажчиків) загальним обсягом понад 270 друк. арк.; опубліковано понад 140 наукових статей та методичних матеріалів загальним обсягом понад 80,27 друк. арк.

Ускладнення внутрішньої структури бібліотечно-інформаційного ресурсу, трансформація бібліотечного обслуговування, розширення спектру бібліотечно-інформаційних послуг вимагає спрямування подальших досліджень з їх кількісних характеристик на якісні, виявлення

факторів, які впливають на попит, структуру читацького контингенту, читацьку поведінку та зміни в діяльності наукової бібліотеки щодо якнайповнішого задоволення інформаційних потреб користувачів. Це, певною мірою, обумовило вибір подальшого напрямку досліджень – «Управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки», саме над такою дослідною темою працювали фахівці Інституту бібліотекознавства НБУВ 2008–2010 рр.

Теорія управління бібліотечно-інформаційною справою за останнє десятиліття збагатилась результатами розробки міжнародного стандарту показників ефективності роботи бібліотек. Зокрема, робочою групою Секції університетських та інших наукових бібліотек Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ИФЛА) для оцінки ефективності діяльності даного типу бібліотек запропоновано 17 індикаторів ефективності, які в експериментальному режимі впроваджуються національними бібліотеками світу.

Під ефективністю діяльності розуміється рівень досягнення бібліотекою поставленої мети з урахуванням потреб користувачів. Вимірювання ефективності роботи – збір статистичних та інших даних, які описують роботу бібліотеки, та аналіз цих даних з метою оцінки її ефективності. Індикатор ефективності роботи – кількісний показник, що використовується для оцінки та порівняння ефективності роботи бібліотеки у ході виконання поставлених завдань.

На сьогодні найбільш актуальними для дослідження видаються показники щодо оперативності обслуговування та задоволення запитів віддалених користувачів, які останніми роками кількісно переважають фізичні відвідування бібліотек читачами, і як читацька аудиторія є поки що недостатньо вивченими. Не менш важливою частиною проблеми є результативність інформаційної діяльності в умовах впровадження АБІС, показники для її оцінювання будуть розроблятися у ході дослідження.

До цього часу в Україні практично не було проведено експериментальних наукових досліджень, завдяки яким б тема ефективності інформаційної діяльності наукової бібліотеки набула необхідної завершеності.

Визначення перспективних напрямів розвитку бібліотечно-інформаційного комплексу, збагачення його завдань і функцій у контексті переходу до знаннєвого, інформаційного суспільства потребує всебічного розгляду інформаційної діяльності бібліотеки, оптимізації функціональних, інформаційних, сервісних та організаційних процесів, що забезпечується всією системою управління бібліотечно-інформаційною справою та

базується на результатах наукових досліджень. Нагальним і логічним продовженням проблематики управління бібліотечно-інформаційною діяльністю наукової бібліотеки стає розробка і запровадження нової системи показників оцінки ефективності інформаційної діяльності бібліотечно-інформаційних комплексів, соціальної результативності роботи бібліотек як інформаційної бази суспільства знань.

З 2011 р. фахівці Інституту бібліотекознавства розпочинають розробку програми дослідження у межах НДР «Підвищення ефективності інформаційної діяльності наукової бібліотеки». Тема вбачається актуальною та важливою, а розроблення багатьох її аспектів дасть можливість визначити шляхи інтенсифікації даного виду діяльності, впровадити нові форми БІД в практику роботи наукових бібліотек України, використати систему нових показників ефективності інформаційної діяльності як сучасний метод управління бібліотечною справою країни. Питання управління якістю діяльності, якістю бібліотечних та інформаційних послуг, якістю змін – у центрі уваги міжнародної фахової спільноти. Управління якістю діяльності бібліотеки потребує чіткого визначення особливих завдань, що стоять перед кожною конкретною бібліотекою. Такі поняття як ефективність діяльності, наявність або відсутність потенціалу до розвитку визначатимуть в найближчій перспективі здатність бібліотечно-інформаційних комплексів відповідати науково-технічним та соціально-економічним реаліям існування людства.

Список використаних джерел

1. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Наукова бібліотека ХХІ століття в європейському соціокультурному вимірі / *О. В. Воскобойнікова-Гузєва* // *Бібл. вісн.* – 2008. – № 6. – С. 33–36.
2. *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті / *Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко.* – К., 2009. – 530 с.
3. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Інноваційна діяльність наукової бібліотеки у теоретико-методологічних і дослідних розробках сучасного бібліотекознавства / *О. Воскобойнікова-Гузєва* // *Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського.* – К., 2008. – Вип. 20 : Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки. – С. 5–15.